

## **Müəllim Çələbiyev Nuralı**

**X mövzu : Yaş psixologiyasının mövzusu, vəzifələri və metodları**

### **Plan:**

1. Yaş psixologiyasının predmeti, məqsəd və vəzifələri
2. Yaş psixologiyasının nəzəri və praktik məsələləri. Yaş psixologiyasının əsas bölmələri.
3. Yaş psixologiyasının eksperimental elm kimi təşəkkülü və inkişafı.
4. Yaş psixologiyasının tədqiqat metodları.

### **Ədəbiyyat:**

1. Ə.Ə.Qədirov. Yaş psixologiyası. Bakı, 2003.
2. M.Ə.Həmzəyev. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2000.
3. N.Z.Çələbiyev. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2005.
4. Л.Ф.Обухова. Возрастная психология. Педагогическое общество Росси. М., 2003.
5. Педагогическая психология. (Под. ред. Н.В.Клюевой) М., Владос-пресс, 2005.
6. Р.С.Немов. Психология книга 2. М., Академия, 1999.
7. Ə.Ə.Qədirov., İ.N.Məmmədov. Yaş psixologiyası. Bakı., 1986.

Müasir dövrdə özünün empirik və nəzəri elmi biliklər fondu ilə bir çox elmləri kölgədə qoymaqda olan və XXI əsrin elmi kimi səciyyələndirilən psixologiya çox geniş, şaxələnmiş biliklər sisteminə çevrilmişdir. Hal-hazırda psixologiya elminin 100-ə yaxın sahəsi mövcuddur ki, onların da çox böyük hissəsi artıq müstəqil bilik sahəsinə çevrilməkdədir.

Psixologiya elminin səhələri içərisində şəxsiyyətin müxtəlif psixi xassə və proseslərinin, onun formalaşmasının və inkişafının qanunauyğunluqlarını, yaş xüsusiyyətlərini öyrənən yaş psixologiyası artıq nüfuzlu bir elm sahəsidir.

Yaş psixologiyasının tərkibində insanın ontogenezdə psixi inkişafının dinamikasını və qanunauyğunluqlarını öyrənən bir sıra bölmələr: uşaq psixologiyası, yeniyetmənin psixologiyası, gəncliyin psixologiyası, yaşlı adamın psixologiyası və qocalıq dövrünün psixologiyası xüsusi olaraq fərqləndirilir.

Yaş psixologiyasının xüsusi sahələrindən biri kimi uşaq psixologiyası ontogenezdə uşağın psixi inkişafının faktlarını, qanunauyğunluqlarını, dinamikasını və spesifik xüsusiyyətlərini öyrənir. Uşaq psixologiyasının **tədqiqat obyektini** uşaqlar təşkil edir.

Uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında güclü, təsiredici amillərdən biri **sosial mühitdir**. İnsanın doğulub boya-başa çatdığı sosial gerçəkliyin fəal təsiredici rolu danılmaz bir fakt kimi uzun yüzilliklər boyudur ki, dünyanın mütərəqqi alim, filosof və maarifçilərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Sosial mühiti sağlamaşdırmadan sağlam şəxsiyyət-vətəndaş tərbiyə etmək qeyri mümkündür.

Fərd, iqtidarsız bir məxluq kimi dünyaya gələn uşağın sosial keyfiyyətlərə, insanı dəyərlərə yiyələnməsində yaşlılar, onların mühiti ilə yanaşı, **uşağın şəxsi fəallığının** da böyük rolu vardır. Onun doğulduğu ilk günlərdən başlanan irəliyə doğru daimi hərəkəti, sadə reaksiyalardan mürekkəb və məzmunlu əməliyyatlara keçidi, nitqi mənimsəməsi, müstəqilliyinin ilk təzahürlərinin meydana çıxması psixi inkişafı səciyyələndirən başlıca faktlardır. Uşaq psixologiyası bu faktlardan xammal kimi istifadə edərək, elmi nəticələr əldə edir.

Psixoloqlar şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasında iki başlıca mərhələnin **məktəbəqədər** və **məktəb yaşı dövrlərinin** rolunu xüsusi olaraq fərqləndirirlər.

Hər bir elmdə elmi fakt, qanun və qanunauyğunluqların aşkara çıxarılmasında həmin elmin spesifik tədqiqat metodları müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Metod sözü yunanca «methods» sözündən götürülmüşdür. Bu söz adətən hər hansı idraki və praktik məsələnin həlli yolu mənasında

işlənir. Metod tədqiqat faktlarının əldə edilməsinin ümumi strategiyasıdır. Psixologiya elminin metodları sistemi ümumi psixologiyada geniş şəkildə verilmişdir. Hər bir elmin ümumi metodları ilə yanaşı, onun ayrı-ayrı sahələrinin məxsusi, spesifik metodları da olur. Həm yaş psixologiyasının, həm də onun konkret bölməsi olan uşaq psixologiyasının spesifik metodları vardır. Uşaq psixologiyası uşağın psixi inkişafının faktlarını, qanunauyğunluqlarını və xüsusiyyətlərini öyrənərkən həm ümumi psixologiyanın, həm yaş psixologiyasının tədqiqat metodlarına, həm də özünün spesifik metodlarına istinad edir.

Yaş psixologiyasının tədqiqat obyektini uşaqlar təşkil etdiyinə, uşağın psixikası digər yaş qruplarına aid edilən insanların psixikasından fərqləndiyinə görə, onun tədqiqat metodları da məzmunca spesifik cəhətlərə malikdir.

Yaş psixologiyasının metodları uşağın inkişafının psixi faktlarını aşkara çıxarmaq üsullarıdır.

Yaş psixologiyası uşağın psixi inkişafının öyrənilməsində uzun illər boyu sınaqdan çıxmış bir sıra etibarlı tədqiqat metodlarından istifadə edir.

Görkəmli rus psixoloqu B.Q.Ananyev psixologiya elminin metodlarını dörd əsas qrupa ayırmışdır.

**Birinci qrup metodlar:** təşkilati metodlar (müqayisəli, lonqityud, kompleks)

**İkinci qrup metodlar:** empirik metodlar (müşahidə və özünümüşahidə; eksperimental metodlar; psixodiaqnostik metodlar (testlər, anketlər, sorğular, sosiometriya, müsahibə, söhbət): proseslərin və fəaliyyət məhsullarının təhlili; bioqrafik metodlar (insanın həyat yoluna aid hadisələrin təhlili, sənədlərin öyrənilməsi və s.);

**Üçüncü qrup metodlar:** əldə edilmiş faktların işlənilməsi: Kəmiyyətçə (statistik) və keyfiyyətçə (materialların qruplara, variantlara ayrılması, differensiallaşdırılması) təhlil;

**Dördüncü qrup metodlar:** interpretasiya metodları: (genetik və struktur )

Müasir uşaq psixologiyasında uşaqın psixi həyatının öyrənilməsində başlıca olaraq aşağıdakı metoldan istifadə olunur.

**Müşahidə metodu:** Uşaqın psixi həyatının öyrənilməsində geniş tətbiq olunan empirik metodlardan biri müşahidə metodudur. Müşahidə metodunun vasitəsilə uşaqın psixi inkişafının ayrı-ayrı təzahürləri, onun sensor, hərəkət emosional sferası, ünsiyyət fəaliyyəti, yaşlılarla qarşılıqlı əlaqə üsullarının xüsusiyyətləri öyrənilir. Uşaqın həyatının sonrakı inkişaf dövrlərində – ilk uşaqlıq, məktəbəqədər və məktəb yaş dövründə onun ayrı-ayrı **psixi prosesləri** (qavrayış, hafizə, tefəkkür və s), **psixi xüsusiyyətləri** (xarakter, temperament və s), **psixi vəziyyətləri** (əhvalı, affektləri və s) müşahidə obyektı olaraq götürülür.

**Eksperiment metodu** uşaq psixologiyasının metodları sistemində əhəmiyyətli yer tutur. O, özünün diaqnostik əhəmiyyətinə, nəticələrinin bir sıra digər metodlara nəzərən daha etibarlı olmasına görə fərqlənir. Müşahidə metodundan fərqli olaraq, eksperiment metodu uşaq psixologiyasının daha mürəkkəb təzahürlərini öyrənmək baxımından daha aktiv metod hesab edilə bilər. Psixoloji eksperiment tədqiqatçıya uşaqın fəaliyyətini daha dərinədən tədqiq etməyə, izləməyə tədqiqat şəraitini dəyişdirməyə imkan verir. Eksperimentin tətbiqi ilə uşaqlarda əməliyyatlar, obrazlar və sözlər vasitəsilə düşünmək və s. bacarıqlarının səviyyəsi öyrənmək mümkündür. Bu metodun laboratoriya və təbii olmaqla iki növü vardır.

Tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq bəzən psixoloji eksperimentlər laboratoriya şəraitində xüsusi aparatların köməyi ilə aparılır. Bu cür eksperiment **laboratoriya** eksperimenti adlanır.

Eksperiment zamanı uşaqların bu əşyaları hansı əlamətlər əsasında qruplaşdırmaları və ümumiləşdirmə zamanı hansı əməliyyatlara istinad etdikləri öyrənilmişdir. Bu cür eksperimentlər təbii şəraitdə aparıldığına görə, ona **təbii eksperiment** deyilir. Həm təbii, həm də laboratoriya

eksperimentinin **yoxlayıcı** və **öyrədici** olmaqla iki əsas növü fərqləndirilir. Uşaq psixologiyasında geniş tətbiq olunan eksperimentin xüsusi növü öyrədici eksperiment adlanır.

Uşaq psixologiyasının tədqiqat metodlarından biri də testlər metodudur. Test ingilis sözü (test) olub, «təcrübə», «sınaq» deməkdir.

Yer kürəsi əhalisinin yarısından çoxunu uşaqlar təşkil edir. Uşağın inkişafı gələcək yaşlı adamın ruhi və praktik fəaliyyətinin mə'nəvi simasının və yaradıcılıq

potensialının inkişafının zəruri şərtidir.

Psixologiyada insan həyatının məktəbəqədər yaş dövrünün elmi izahına müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşılır. K.Q.Yunq bu dövrü "fəallığın kapital yığılı" dövrü, Q.S.Sallivan "simvolik imkanların təşəkkülü", L.S.Vıqodski «МЯН»ИН sosializasiyası, J.Riaje "sensomotor qabiliyyətlərin və intellektin inkişafı" kimi səciyyələndirmişlər, B.Blyuma görə, 4 yaşında uşağın fərdi xüsusiyyətləri o səviyyəyə çatır ki, artıq bu yaşda şəxsiyyət və əqli xüsusiyyətlərin bir sıra daimi əlamətlərindən danışmaq olar. Uşaq dünyaya köməksiz bir varlıq, iqtidarsız bir məxluq kimi gəlir. Demək olar ki, o heç nəyə qadir olmur, lakin illər keçdikcə onun anatomik-fiziki inkişafında baş verən kəmiyyət dəyişiklikləri uşağın psixi aləmində də dərin izlər buraxır, yeni keyfiyyət dəyişiklikləri kimi üzə çıxır.

Uşağın inkişafı, böyüməsi həmişə biz yaşlılarda təəccüb və sevinc hissi doğurur: bu gün o dünənkinə bənzəmir, sabah isə bu gündən fərqlənəcək. Budur, o, iki-üç aylığında oturur, altı-yeddi aylığında iməkləyir, bir yaşın sonlarında dil açır, ilk titrək addımlarını atmağa başlayır. Bu addımlar nə qədər kövrək və etibarsız olsa da, hər halda bu gələcəyə-onun üçün geniş aləmə, sirli-sehrli dünyaya tərəf yönəlmişdir.

Yeni şəraitdə körpənin inkişafı-anadangəlmə mexanizmlər vasitəsi ilə təmin olunur. O, orqanizmin xarici şəraitə uyğunlaşmasını təmin edən hazır sinir sistemi ilə doğulur. Uşaq dünyaya gələn andan orqanizmin əsas sistemlərinin işini tə'min edən reflekslər işə qoşulur. (Məsələn, qan dövranı, tənəffüs). Həyatın ilk günlərində körpədə müxtəlif müdafiə refleksləri - dərinin qıcıqlanması (iynə

vurarkən), gözlərin qıyılması, sifətin səyirməsi və s. özünü bürüzə verir. Yeni doğulmuş körpədə müdafiə refleksləri ilə yanaşı qıcıqlandırıcılarla əlaqəyə istiqamətlənmiş bələdləşmə refleksini də aşkar etmək mümkündür. Həyatın birinci üç günü ərzində körpə güclü işığın təsirinə reaksiya göstərir. Doğulduğu ilk gündən e'tibarən körpədə bələdləşmə-qida refleksi də özünü göstərir: ana yanağını uşağın dodaqlarına toxundurduqda onda axtarış reaksiyası yaranır, başını qıcıqlandırıcıya tərəf çevirir, ağızını açır.

Uşaq doğularkən bir sıra digər anadangəlmə reaksiyalara- əmmə, tutma, itələmə və s. kimi reflekslərə də malik olur. Bu reflekslərin sırasına Babin və Robinzon reflekslərini də aid etmək olar. Belə ki, yeni doğulmuş körpənin ayağının altını küt kibrit köpü ilə qıcıqlandırdıqda ayaq barmaqları bir-birindən aralanır.(Babin refleksi), çağanın əlinə qələmi qoyduqda, o elə bərk yapışır ki, qələmdən tutub onu qaldırmaq mümkündür. (Robinzon refleksi).

Yeni doğulmuş körpənin bədən çəkisi 3000-3500 qram, boyu 45-50 sm olur. Körpə qeyri-mütənasib bədən quruluşu ilə doğulur. Onun başı böyük, təxminən boyun dördüdə birinə bərabər, bədəni uzun, aşağı və yuxarı ətrafları, yəni qıçları və qolları gödək olur.

Uşaq doğularkən onun beyin çəkisi 300-350 qram, bir dəqiqədə ürək döyüntülərinin sayı 134-ə bərabər olur.

Yeni doğulmuş körpə müstəqil fəaliyyət subyektidir. O, özünün həyatı vacib üzvü tələbatlarını belə ödəməyə qadir olmur. Lakin aylar keçdikcə uşağın fiziki inkişafında bir sıra dəyişikliklər özünü aşkar bürüzə verir. Bir yaşın sonunda o, əşyalarla oynayır (manipulyativ fəaliyyət), addımlamaqla, ayaq üstə yeriməklə yerdəyişməyə nail olur və dil açır.

Bir yaşın sonunda körpədə psixikanın maddi əsasını təşkil edən beynin çəkisi təxminən iki dəfə artaraq 780-800 qrama çatır ki, bu da doğulan anla müqayisədə dəfə çox olmaqla, yaşlıların orta beyin çəkisinin yarısına bərabərdir. Bu dövrdə uşağın bütün duyğu orqanları aparatı-analizatorlar normal şəkildə fəaliyyət göstərir. Uşağın emosional sferasında diqqəti cəlb edən keyfiyyət dəyişkənlikləri müşahidə olunur. Artıq əldə edilmiş çoxsaylı maraqlı faktlar sübut edir ki, körpənin psixi həyatı indi elmə məlum olduğu qədər də sadə deyildir, əksinə, onun öyrənilməsi üçün hələ tədqiqatların bir neçə nəslə çalışmalı

olacaqdır. Həyatın sonrakı dövrlərində də uşağın həm fiziki, həm də psixi inkişafı intensiv dəyişikliklərə uğrayır. Yaş yarımında o, 30-100, iki yaşın sonunda 200-300, üç yaşın sonunda 1200-1500 və altı yaşın sonunda 3000-3500 sözdən ibarət lüğət fonduna malik olur. Uşaqda psixi funksiya və proseslərin inkişafında sosial mühit və tərbiyə şəraiti başlıca rol oynayır. Uşağın psixi həyatında fəaliyyət növləri güclü stimula çevrilir. İlk uşaqlıq dövründə (1-3 yaş) uşağın qavrayışı intensiv inkişaf edir. Bu prosesdə uşağın diqqətini cəlb edən görmə obrazları — müxtəlif əşyalar əsas rola malik olur. Əzələ - hərəkət duyğularla görmə duyğuları arasında formalaşan koordinasiya uşağın əşyalara doğru yönəlməsini və onlarla müstəqil fəaliyyətinin zəruri şərtinə çevrilir. Əşyalarla manipulyativ fəaliyyət zəminində qavrayış prosesinə elementar müqayisə, fərqləndirmə və ümumiləşdirmə formasında təfəkkür prosesi də qoşulur. Bu yolla qavrayış obrazları ilk dəfə ümumiləşmiş xarakter almağa başlayır. Qavrayışın differensiallaşdırma və ümumiləşdirmə imkanları əvvəlcə passiv, sonra isə aktiv nitqlə tamamlanır: ilk uşaqlıq dövründə uşağın duyğu orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqədə eşitdiyi sözlər onun qavrayışının inkişafında böyük rol oynayır. Eşidilən sözlər birinci siqnal sisteminin qıcıqlandırıcıları ilə əlaqədə böyük əhəmiyyət daşıyır ki, bununla da uşaq gerçəkliyin dərk edilməmiş ümumbəşəri təcrübəsinə qoşulmuş olur. Bu prosesdə uşağın aktiv nitqi daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. İkinci siqnal sisteminin fəaliyyətə başlaması uşağın sosial təcrübəsinə zənginləşdirir, dərk etmə imkanlarını genişləndirir və onun münasibətlər sisteminin formalaşmasının əsasını qoymuş olur.

Məktəbə daxil olmaq ərəfəsində uşağın qavrayışının struktur əlamətləri tam şəkildə formalaşmış olur: birinci və ikinci siqnal sistemləri arasında möhkəm əlaqələr yaranır, uşağı qavrayış prosesinə isitqamətləndirən ikinci siqnal sisteminin üstünlüyü təmin olunur, qavrayış obyektinin hissələri və xüsusiyyətlərini ifadə etmək üçün aydın sözlü nitqə yiyələnməsi əsasən tamamlanır. Uşağın qavrayış obyektində duran obrazlar ifadəli ümumiləşmiş xarakter alır.

Uşağın diqqətinin inkişafı anadangəlmə şərtsiz elementar reflekslərdən başlayır. Artıq iki həftəliyində uşaq uca səslərə, parlaq əşyalara, bir qədər sonra isə hərəkət edən obyektlərə reaksiya göstərir. Lakin bu reaksiyalar olduqca

davamsız olur: uşağın psixikasının məhdud imkanları onun diqqəti obyektində duran əşyalara psixi fəaliyyəti uzun müddət yönəltməyə imkan vermir. Bu dövrdə uşağın diqqəti qısamüddətli bələdləşmə refleksi səviyyəsində məhdudlaşmış qalır.

Təxminən altı aylığında uşağın psixi fəaliyyətində diqqətin cəmləşməsi təşəbbüsləri təzahür edir: əşyalra doğru maraq göstərir, onları əlinə alır, onlara tərəf dartınır, döşəməyə atır. Davamsız olan bu fəaliyyət uşağın digər oyeqtlərə maraq göstərməsi ilə nəticələnir. Həyatın II ilində diqqətin mərkəzləşmə müddəti bir qədər artır ki, bu da oyun fəaliyyəti fonunda baş verir, lakin kənar qıcıqlandırıcıların təsiri nəticəsində bu dövrdə də diqqət davamlı olmur

Məktəbəqədər dövrdə uşaqlar oyun fəaliyyəti prosesində diqqətlərini xeyli müddət eyni bir fəaliyyət növü üzərində cəmləşdirmək imkanı qazanmış olurlar. Artıq altı yaşlı uşaqlar fasiləsiz olaraq bir saatdan artıq oynamağa nail olurlar. Doğrudur, bu yaşda diqqət qeyri-ixtiyari olur: onun davamlılığı oyun əməliyyatlarının xarakterindən və böyüklərin göstərişlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur. Kiçik məktəbəqədər yaşlı uşaqlar diqqəti paylamağı bacarmır, müxtəlif xarakterli tapşırıqları paralel şəkildə icra edə bilmirlər. Onlarda diqqətin davamlılığı da 10-12 dəqiqədən çox olmur.

Məktəbəqədər yaş dövründə qeyri-ixtiyari diqqət dominant rola malik olduğuna görə, uşaqlarda diqqətin keçirilməsi, həcmi kimi xarakterik xüsusiyyətlərdə də yaş məhdudiyyətindən irəli gələn çatışmazlıqlar nəzərə çarpır.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların psixi inkişafında idrak proseslərindən biri olan hafizənin böyük əhəmiyyəti vardır.

Körpəlik dövründə uşaqlarda hafizənin ilkin təzahürləri müşahidə olunur. Körpədə ilk şərti reflekslər iki həftəlikdə qida qıcıqlandırıcılarının təsiri altında yaranır. Beş aylıqda körpədə bütün analizatorların iştirakı ilə şərti reflektor rabitələr yaranır ki, bu da hafizə proseslərinin təşəkkülünə imkan verir.

Uşaqlarda hafizənin ilkin forması tanımadan ibarət olur. Onlar ətrafındakı sifətləri, əşyaları tanıyır və onlara qarşı emosional reaksiya göstərirlər. Artıq 2-3 aylıqda körpədə psixoloqların “canlanma kompleksi” adlandırdıqları emosional reaksiya yaranır ki, bu da tanıma prosesi ilə sıx bağlıdır.

Uşağın müvafiq qıcığı qavraması “tanışlıq hissi” fonunda baş verir. Uşaq tanıdığı adama tərəf dartınır, gülümsəyir, yad adamlardan ehtiyatlanır.

Bir yaşın sonunda uşaqda hafizənin daha mürəkkəb forması-yadasalma aktı müşahidə olunur. Uşaq əvvəllər qavradığı obyektlər içərisində çatışmayan obyektə

axtarır və ya onun yerini soruşur.

İlk uşaqlıq dövründə yadasalma niyyətsiz xarakter daşıyır və iradi səy tələb etmir, yəni uşaq nəyisə yada salmağa, xatırlamağa cəhd göstərmir. Niyyətli, ixtiyari yadasalma uşaqlarda ilk dəfə 3-4 yaşlarında müşahidə olunur ki, bu da uşağın oyunda, hər hansı digər fəaliyyət növündə fəal iştirakı ilə şərtlənmiş olur (qaydaların, şərtlərin, sözlərin və s. yada salınması).

Məktəbəqədər yaşda təfəkkürün inkişafı uşaqlarda sensor etalonların qavranılması

prosesi ilə sıx əlaqədə baş verir. Artıq ilk uşaqlıq dövründə ətraf aləmin cisim və hadisələri, onlar arasındakı asan, sadə rabitələr uşaqlar tərəfindən dərk olunur. Sonralar uşaqların dərk etmə qabiliyyəti həyat təcrübəsinin, tərbiyəvi təsirin altında tədricən genişlənir və bir sıra yeni xüsusiyyətlər qazanır. Həyatın birinci ilində uşaqların təfəkkürü əyani-əməli xarakter daşıyır. Bu xarici aləmin predmetlərinin birbaşa qavranılması və onlarla praktik əməliyyatlarla bağlıdır. Belə ki, bir yaşlı uşaq qaynar su ilə dolu olan parlaq metal çaynikə toxunmaqla yanğı duyğusu hiss edir. Bu, onu digər parlaq əşyalarla yaxın təmasdan çəkindirir ki, bu da sadə ümumiləşdirmə olub, məzmunca təfəkkür aktından ibarətdir. Parlaq, soyuq çaynikə toxunan uşaq sonralar yandırıcı xassəsinin heç də çaynikin özünə yox, onun içərisindəki qaynar suya aid olduğunu dərk etmiş olur. Bu təfəkkür aktı əyani səviyyədə icra olunur. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar əşyalarla xarici bələdləşmə və real əyani-əməli fəaliyyətdən tədricən əşya və hadisələr arasındakı əlaqə və asılılıqları fikrən müəyyən etməyə, bu zaman konkret əşyaların özlərinə deyil, onların obrazlarına istinad etməyə başlayırlar. Deməli, əyani-əməli təfəkkür forması əyani obrazlı təfəkkürə keçir.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar problem–situasiya məzmunu kəsb edən mürəkkəb məsələlərin həlli ilə qarşılaşırlar. Fəaliyyətin müxtəlif növləri -rəsm, yapma, quraşdırma, applikasiya və təlim tipli məşğələlər uşaqların təfəkkürünün inkişafının çox güclü stimuluna çevrilir. Məsələn, gilin nəmliyi və yapışqanlıq xüsusiyyətini təyin etməklə, onlar verilən fiquru hazırlayırlar, topun zərbə gücü ilə

onun sürəti arasındakı asılılığı və yaxud, topun asfalt meydançada bərk,otluqda yavaş getməsinin səbəbini dərk etməyə çalışırlar.

İdrak maraqları, hər şeyi bilmək tələbatı bu cəhətdən güclü stimül rolunda çıxış edir. Sadə təfəkkür əməliyyatları vasitəsilə uşaqlar səbəb–nəticə əlaqələrini, fiziki-mexaniki əlaqələri anlamağa nail olurlar.

Bu cəhətdən uşaqların idrak əhəmiyyəti kəsb edən problem–situasiyalarla qarşılaşması olduqca əhəmiyyətlidir: məsələn:

“Şaxtalı qış günü idi. İki ovçu ova getmişdi. Axşam düşürdü. Onlar meşədə gecələmək qərarına gəldilər. Qarı təmizləyib çadır qurdular, ocaq yandırdılar. “Ax, indi qaynar çay olsa idi, necə içərdim!”–deyə ovçulardan biri dilləndi. Amma hər tərəf ağappaq qar və meşə idi, su yox idi. “Suyu haradan götürmək olar?” deyə birinci ovçu səsləndi. İkinci ovçu isə boş çayniki götürüb “Mən indi çay hazırlayaram.”–deyə çadırdan bayıra çıxdı“ .

Məktəbəqədər yaşın sonunda uşaqlar tədricən əyləncəli, obrazlı təfəkkürdən sözlü-məntiqi təfəkkür əməliyyatlarına doğru fəaliyyətə qoşulurlar. Cisim və hadisələrin mühüm, başlıca və fərqləndirici əlamətlərinin aşkara çıxarılması, sadə ümumiləşdirmə və müqayisə, təhlil və tərkib etmə kimi fikri əməliyyatlara tədricən yiyələnməklə uşaqlar intellektual inkişafın müəyyən səviyyəsinə çatırlar ki, bu da uşağın məktəb təliminə psixoloji hazırlığının əsas meyarlarından biridir.

Uşaq onu əhatə edən aləm haqqında, həyat haqqında ilk təəssüratı ailədə alır, onun davranış motivləri, hərəkətləri, vərdisləri, xarakterinin əsasları, dünyagörüşünün ünsürləri ilk dəfə ailədə yaranır. Ailə onun bütün həyat tərzini, valideynlərin əxlaqi etiqad və hissləri, onların bir-birinə, yaşadıkları mühitdə olan adamlara, cəmiyyətə münasibətləri - bütün bunlar uşaqlıq illərinin parlaq təəssüratlarıdır. Uşaqların gələcək inkişafında həmin təəssüratların rolu olduqca böyükdür. Körpəyə ana baxışı normal səhhətin və fiziki inkişafın əsasını qoyur. Uşaqla fəal ünsiyyət nitqin, tənəyyülün və digər psixi proseslərin inkişafını təmin edir.